

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב שמעון לוי

אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ

מבוא

כבר נכתב רבות בגליונות "שמעתין" בנושא אהבת תורה וכיצד לאהב את לימוד התורה על תלמידיו. אם נמייץ את כלל הגורמים לאהבת תורה או חלילה לאי-אהבת תורה לשתי קטגוריות מרכזיות, מן הראוי שהחלוקה תהיה לקטגוריות הבאות: אחת, קטגוריה הכוללת גורמים שהם בשליטת מערכת החינוך, כמו תכנית לימודים, סוג המורים, דרכי ההוראה וכו'. השנייה, קטגוריה הכוללת גורמים שאינם בשליטתה של מערכת החינוך.

אין ספק שעלינו להביא בחשבון את כלל הגורמים, כדי למצוא את הפתרון הטוב ביותר לכל אוכלוסיית תלמידים ולכל ביי"ס. מה עוד, שלא ניתן להציע פתרון אחד התואם לכלל המערכת ולכלל התלמידים, באשר הגורמים לבעיה משתנים ממוסד למוסד ומאוכלוסיה לאוכלוסיה, ועל כן חובה על כל מוסד ללמוד לעומק את הגורמים השונים שהם הבסיס לבעיה במוסד, ובהתאם לממצאים אלה להציע לעצמם פתרון הולם. אבל מן הראוי שנתמקד באותם גורמים שהם בשליטתנו ובאחריותנו שבהם אנו יכולים לשנות ומחובתנו לשנות כדי להביא לידי שיפור.

מעניין ביותר שכל אותם גורמים שהם בשליטה של מערכת החינוך כולל תכניות לימודים, הרב המלמד, אמצעי ההוראה וסוג ביי"ס, באים לידי ביטוי בספרות חז"ל במשפט: "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ", וכפי שנבאר להלן. ללמדך מה היא מידת ההתחשבות שיש להתחשב ברצונו של הלומד בכל הקשור לאותם דברים שיש בהם זיקה ישירה ומגע בלתי אמצעי עם הלומד: סוג ביה"ס שבו הוא רוצה ללמוד שהרי הוא נמצא בו רוב שעות היום. תכנית לימודים המדברת אל לבו, רב המלמד בעניין ושרוכש את אמון תלמידיו והנעזר באמצעי ההוראה מגוונים שדרכם קולטים התלמידים את החומר הנלמד. ננסה איפוא, לבדוק במאמרינו זה את משמעות האימרה: "אין אדם למד תורה אלא ממקום שלבו חפץ", נראה כיצד היא באה לידי ביטוי גם בתחומים אחרים ומה הן ההשלכות שלה על מערכת החינוך, על המורה ועל התלמיד כאחד.

- א -

מובא במס' עבודה זרה¹:

"אמר רבי²: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ שנאמר³ יכי אם בתורת ה' חפצו". מה פירוש אין אדם **לומד**, ומה פירוש **ממקום**, לא נכתב במפורש בגמרא, אבל מהמעשה המובא בסמוך לאימרה זו ניתן לעמוד על משמעותם. וכך מובא בהמשך: "לוי ור' שמעון ברבי יתבי קמיה דרבי וקא פסקי סידרא [=רש"י: פרשיות של מקרא] סליק סיפרא [=רש"י: סיימו את אחד מן הספרים] לוי אמר: לייתו לן משלי, ר' שמעון ברבי אמר: לייתו לן תילים [=רש"י: ספר תהלים] כפייה ללוי ואייתו תילים. כי מטו הכא כי אם בתורת ה' חפצו, פריש רבי ואמר אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ. אמר לוי, רבי, נתת לנו⁴ רשות לעמוד".

מהמעשה הזה אנו לומדים שהכוונה "ממקום שלבו חפץ" מתייחס לחומר הנלמד. שהרי לוי רצה ללמוד את ספר משלי ור' שמעון רצה ללמוד ספר תהלים, וכאשר פירש רבי את הפסוק: "כי אם בתורת ה' חפצו" - "ממקום שלבו חפץ", הגיב לוי ואמר: "נתת לי רשות לעמוד". מתגובתו זו של לוי אנו גם לומדים מהי המשמעות של אין אדם **לומד**, שפירושו אם חומר הלימודים אינו לרצונו של הלומד, יכול לקום ולעזוב את השיעור ואף נתונה לו הרשות לעשות כן, שהרי לוי אמר: "נתת לי רשות לעמוד", ורבי לא ערער על כך ואף לא הגיב, משמע שהסכים אתו.

רש"י במקום אכן ביאר את משמעות "ממקום שלבו חפץ" על **חומר** הלימודים אבל את המילה **לומד** ביאר במשמעות אחרת, שאין החומר הנלמד מתקיים אצל הלומד אלא א"כ מדובר בחומר שהלומד חפץ בו. וז"ל של רש"י: "ממקום שלבו חפץ, לא ישנה לו רצו חלא מסכת שבוז מצקש הימנו, שאם ישנה לו מסכת אחרת - אין מתקיימת לפי שלבו על תאוותו". כלומר, המסכת הנלמדת צריכה להיות בחירה של הלומד ולא של המלמד, שאם לא כן הוא לא יתקשר אליה ולא תתקיים בידו "לפי שלבו על תאוותו".

מעשה זה אנו גם לומדים שאם יש רצונות שונים של הלומדים צריכה להנתן הכרעה ע"י הרב אף אם זה בניגוד לרצונו של אחד הלומדים וכמובא במעשה "כפייה ללוי ואייתו תילים". אמנם בגמרא לא נתבאר מדוע כפו על לוי ללמוד ספר תהלים בניגוד לרצונו ללמוד מספר משלי, ולא כפו על ר' שמעון ברבי ללמוד את

1. דף יט, ע"א.

2. במסורת הש"ס הגירסה היא "תניא".

3. תהלים א', א.

4. גירסה אחרת "לוי".

ספר משלי בניגוד לרצונו. אבל המהרש"א⁵ כתב שני נימוקים לכפייה זו וז"ל: "ודקאמר דכפייה ללוי, סתם מאיזה טעם כפייה ללוי. ויש לפרש משום דסדרן של כתובים כך הוא תהלים ואח"כ משלי כדאמרינן בפ"ק דמס' בבא בתרא⁶. ועוד י"ל לפי שספר תהלים כולו יראת שמים וספר משלי כולו דברי חכמה ומשל. ואמרינן⁷ כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת".

א"כ לפנינו שני נימוקים שהכריעו את הכף, נימוק אחד הוא התחשבות בסדר וארגון, יש משמעות וחשיבות ללימוד מסודר הבנוי על סדר הכתובים שהרי תהלים מופיע בסדר הכתובים לפני משלי. ונימוק שני נימוק חינוכי טהור. כיוון שספר תהלים כולו יראת שמים לעומת ספר משלי שיש בו דברי חכמה ומשל, יש להקדים את ספר תהלים בבחינת כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, כדי שחכמתו שילמד לאחר מכן תתקיים בידו, וזה שיקול המכריע את הכף כאשר יש עמדות שונות.

עכ"פ, מכאן למדנו שרצונו וחפצו של הלומד הוא הקובע מה היא המסכת שתילמד. וכפי שזה נלמד מן הפסוק בתהלים: "כי אם בתורת ה' חפצו", כלומר, חפצו ורצונו הוא הקובע, וכביאורו של רש"י במקום: "חפצו - צלותו שאלו חפץ, מדלל כתיב חפץ".

- ב -

באימרה זו: "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ", מצאנו ארבע גירסאות שונות. אמנם יש שינוי קל בכל אחת מהן אבל משמעותי מאוד לענייננו. בדבריו של רבא במס' עבודה זרה שם, הגירסה היא: "אמר רבא לעולם ילמוד אדם תורה במקום שלבו חפץ", ולא כפי שמובא בדבריו של רבי **ממקום** שלבו חפץ. בילקוט שמעוני⁸ הובאה גירסה אחרת בדבריו של רבי וגירסה אחרת בדבריו של רבא. וז"ל: "אמר רבא לעולם ילמד תורה **ממי** שהוא חפץ, שנאמר 'כי אם בתורת ה' חפצו'. אמר רבי אין אדם לומד תורה אלא **במה** שלבו חפץ". האם יש משמעות לכל אחת מגירסאות אלה: **ממקום** שלבו חפץ. **במקום** שלבו חפץ. **ממי** שהוא חפץ. **במה** שלבו חפץ.

המהרש"א שם התייחס לשני דברים בלבד, המסכת הנלמדת, והרב המלמד. רבי התייחס **למסכת הנלמדת**. זו כוונת דבריו **ממקום** שלבו חפץ המובאים במס' ע"ז, וזו גם משמעות הגירסא בדבריו של רבי **במה** שלבו חפץ המובאת בילקוט. ואילו רבא התייחס **לרב המלמד**. זה תואם את הגירסא בילקוט **ממי**

5. בחידושי אגדות על אתר.

6. דף יד, ע"ב.

7. מסכת אבות פרק ג', משנה ט.

8. על תהלים א' רמז תרי"ד.

שהוא חפץ. וזו כנראה גם משמעות דבריו במס' ע"ז, **במקום** שלבו חפץ. וז"ל המהרש"א ["אמר רבא לעולם ילמוד אדם תורה"] במקום שלבו חפץ וכו'. כבר אמר רבי לעיל ממקום שלבו חפץ דהיינו מאיזה מסכת וספר כדמסיק. אבל הכא אמר [רבא] במקום בבי"ת, היינו אצל איזה רב שלבו חפץ. וכן הוא בילקוט בדברי רבא ממי שלבו חפץ, ויהיה המכוון דחפצו לרבי על המקום, ולרבא - על הרב."

אבל לעני"ד נראה לומר שיש כאן ארבעה דברים בהם יש להתחשב ברצונו של הלומד:

- א. **המסכת הנלמדת** - "אין אדם לומד תורה אלא **ממקום** שלבו חפץ".
- ב. **הרב המלמד** - "לעולם ילמד אדם תורה **ממי** שהוא חפץ".
- ג. **המסגרת הלמודית** - "לעולם ילמד אדם תורה **במקום** שלבו חפץ".
- ד. **אמצעי הוראה** - "אין אדם לומד תורה אלא **במה** שלבו חפץ".

אע"פ שלא משמע כן מדברי המהרש"א, עם זאת נראה לתת חשיבות למסגרת הלימודית, הישיבה, בית-הספר, המוסד החינוכי, בגלל חשיבות המסגרת החברתית אליה מתקשר הלומד או חלילה דוחה אותו. מעבר לחשיבות שיש ברב המלמד שצריך להיות מקובל על הלומד. וכעין מה שכתב בשו"ת הרדב"ז⁹ בעניין קהל שנשבעו על דעת רבים שלא לשמוע דרשה אלא מפיו של חכם פלוני. ובשבת שחכם זה דורש בבית כנסת אחר, קהל זה מתבטל מלימוד תורה. ולחכם הזה יש בן ממלא מקום ורוצים שיתירו להם את שבועתם כדי שיוכלו לשמוע תורה מפיו של הבן. לאחר שהרדב"ז כתב שנראה לו שיש התרה לשבועה זו אע"פ שהייתה על דעת רבים, מפני שרק לדבר הרשות אין הפרה אבל לדבר מצוה יש הפרה. שואל הרדב"ז הרי קהל זה יכול ללכת לביהכ"נ האחר בו דורש החכם שרק מפיו רוצים ללמוד, ולמה נתיר להם את שבועתם. על כך עונה הרדב"ז וכותב: "אבל כד מעיינת בה שפיר תשכח דמצוה איכא, דלאו כ"ע יכלי למיסבל דוחק דכלה, כי אין בית הכנסת אחד מכיל שתי בתי קהילות, וכ"ש אם יש מקומות ידועים לכל אחד ואחד כפי המנהג ועי"כ יבואו לידי מחלוקת, הלכך הדבר ברור שיתבטלו מדברי תורה". ולאחר נימוקיו האחרים של הרדב"ז מוסיף טעם נוסף הנוגע לענייננו: "ועוד דאין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ וכיון שזה המדרש הוא בית מנוחתם, אינם חפצים ללכת במקום אחר ונמצאו בטלים מדברי תורה, ואיכא מצוה רבה וכדאי הוא להתיר בשבילה שבועה על דעת רבים". רואים מדברי הרדב"ז שיש חשיבות מיוחדת למקום בו לומדים ולמסגרת בה נמצאים מעבר לחשיבות של הרב המלמד.

וכך כתב במפורש ר' משה טראני תלמידו של מהר"י בי רב וחבירו של מרן ר' יוסף קארו בספרו שו"ת המבי"ט¹⁰ וז"ל: "כמו שאמרו חכמים אין אדם לומד

9. חלק א' סימן תס"א.

10. חלק ג' סימן ס"ו.

תורה כי אם במקום שלבו חפץ שר"ל עם הרב שלבו חפץ, כן אין אדם לומד תורה בכוונה כי אם במקום מיוחד שהוא חפץ בו. ואפשר שגם במאמר זה נכלל מקום הלימוד שהוא במקום שלב הלומד חפץ בו.

ואכן המסגרת הלימודית-החברתית גם היא תורמת רבות לעיצוב אישיותו של הלומד, ועל כן המקום צריך להיות מקום שלבו חפץ בו. אמנם לא בכל גיל בחירת המקום צריכה להיות של הלומד, ולא בכל מצב ניתן לסמוך על בחירה של הלומד אשר שיקול דעתו מושפע לפעמים משיקולים זרים שאינם טובתו, אבל אין ספק שבמקרים אלה, מאמר חז"ל "אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ" מופנה כלפי כל העוסקים בחינוך, לאמור, לאחר שמקום לימודיו של הבן נבחר ע"י הוריו ובני משפחתו, מתוך שיקולים של טובת הבן, ופעמים זה בניגוד לרצונו של הבן, עלינו מוטלת החובה לעשות כל שביכולתנו, שהמקום הזה שנבחר עבורו יהיה המקום האידיאלי שלבו של הלומד היה חפץ בו. ותמיד נשאל את עצמנו, מה הם התנאים או הצרכים שהלומד היה רוצה שיהיו במקום זה שנבחר עבורו, כדי למשוך את לבו ולהפוך את המקום למקום שלבו חפץ בו. גם הדבר הרביעי "אמצעי הוראה" צריכים להיות "במה שלבו חפץ". שהרי החומר הנלמד והמסרים החינוכיים מועברים באמצעות אמצעי הוראה, וככל שהם מעניינים ומושכים את לבו של הלומד, כך הוא מתקשר ומתחבר אל התכנים הנלמדים באמצעות עזרי הוראה אלו.

- א -

נראה עתה את התוקף של אימרת חז"ל זו, שאין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ גם ביחס למצוות אחרות ולעניינים אחרים. ותחילה לנושא התכנים הלימודיים. פסק מרן המחבר¹¹: "שואלין בהלכות פסח קודם לפסח שלשים יום". ודנו הפוסקים האם לפי זה יהיה חובה על כל לומד להפסיק את לימודו הסדיר מפורים כדי לעסוק בהלכות הפסח שלושים יום קודם לפסח. ותחילה דנו הפוסקים האם "שואלין בהלכות הפסח קודם לפסח" המובא בברייתא בפסחים¹² זה חובה או לא.

מרן הבית יוסף על הטור¹³ כתב שאין זה חובה וז"ל: "וי"ל דהא דתניא שואלין ודורשין קודם הפסח לי יום, לאו למימרא דאנו מחוייבים לשאול ולדרוש בהלכות פסח, אלא משום דקיי"ל¹⁴ בעלמא בשני תלמידים ששואלים, אחד

11. באורח חיים הלכות פסח סימן תכ"ט סעיף א'.

12. דף ו, ע"ב.

13. אורח חיים סימן תכ"ט.

14. תוספתא סנהדרין פרק ז' הלכה ה'.

שואל כעניין ואחד שלא כעניין, נזקקין לשואל כעניין, אתא לאשמועינן דכל ששואל בהלכות הפסח שלושים יום קודם הפסח חשיב שואל כעניין וכן פירש הר"ן¹⁵.

הפוסקים האחרונים שהסתמכו על דברי מרן הבית יוסף שאין חובה להפסיק את הלימוד הסדיר כדי לעסוק בהלכות הפסח, הוסיפו להתבסס גם על הגמ' במס' עבודה זרה שאין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ, ולכן אין חובה להתחיל ללמוד הלכות פסח שלושים יום קודם לפסח אלא ילמד כל מסכת שלבו חפץ¹⁶.

בנושא אחר מצאנו גם כן הסתמכות על: "אין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ", בעניין מה לומדים ומה לא לומדים בשבת. וכך מובא במס' נדרים¹⁷: "תינוקות לא קוראין בתחילה בשבת [ר"ן = מה שלא קראו מימיהם] אלא שוין בראשון" [ר"ן = אם קראו פעם ראשונה לפני השבת שוין אותו בשבת אע"פ שהיא חזרה ראשונה]. ובגמ' שם בהמשך¹⁸ כתבה טעמים מדוע אין לומדים בדברים חדשים בשבת: "משום דיפנו אבהתהון דיוקאי למצותא דשבתא [ר"ן = שאבות התינוקות פונו למצות שבת ומשתעשעין עם התינוקות ואם יקראו התינוקות לכתחילה יחוש לבטלם], ואיבעית אימא משום דבשבתא אכלין ושתין ויקיר עליהון עלמא" [ר"ן = ויקיר עליהון עלמא על התינוקות, שמתוך שאכלו יותר ממה שדרכן לאכול בחול, אבריהם כבדים עליהם ואין יכולים ללמוד בתחילה, שצריך עיון מרובה].

ואף היעב"ץ בסידורו החמיר בעניין עיון בשבת וכתב שתלמיד חכם העוסק בעיון בשבת הרי הוא מחלל שבת. והביא ראיה מהא דאיתא במס' שבת¹⁹: "ר' זירא מהדר אוזוי זוזי דרבנן, א"ל במטותא מינייכו לא תחללוניה [רש"י = כשהיה רואה אותן זוגות זוגות ומדברים צחור צחור מחזר אחריהם ואומר להם צמעותא מנכון לכו והתעסקו צעוג שצח ולא תחללוניה לצטל תענוגים]. אמנם מסוגיה זו משמע שההקפדה היא על כך שהיו מבטלים עונג שבת ולא מצד העיון עצמו שכאילו יש בו איסור מצד עצמו, אבל היעב"ץ החמיר בעיון, ואף שאין זה מחלל שבת ממש, אבל מלשונו החריפה יש ללמוד על המותר ועל האסור בעניין עיון בדברים חדשים בשבת, גם בשו"ת "צפחת בדבש"²⁰ החמיר ואסר לעיין בשבת.

15. במס' מגילה דף ב, ע"ב ד"ה פורים. ובמס' פסחים ב, ע"ב ד"ה העושה.

16. עיין בשו"ת יביא חלק ב' חלק אורח חיים סימן כ"ב.

17. דף לו, ע"א.

18. דף לו, ע"ב.

19. דף קט, ע"ב.

20. סימן כ"ג.

אמנם המאירי לא החמיר כל כך בעניין העיון בשבת, אבל גם הוא רואה בזה אי עונג שבת לתלמיד הלומד תורה בכל ימות השבוע. וז"ל המאירי²¹: "מצות עונג שבת גדולה עד מאד ועניינה הוא לפי ממונו של אדם ולפי מה שרגיל בו בחול... ובירושלמי²² אמרו במה מענגו, מר אמר בשינה ומר אמר בתלמוד תורה. ולא פליגי, כאן בתלמיד כאן בבעל הבית. ופירשו בה רבותי שהתלמיד מענגו בתלמוד תורה ובעל הבית בשינה. ואני אומר הפך הדברים. שהתלמיד ששונה כל ימי השבוע, מקיים בשבת עונג שינה, שלא יהיה שכלו לואה יותר מדאי, אבל בעל הבית שמתעסק כל ימות החול בעסקיו ראוי לו להתעסק מעט בשבת בתלמוד תורה דרך עונג".

מאידך מרן החיד"א כתב²³ בשם האר"י הקדוש שמי שעוסק בתורה ומחדש בה חידושים בשבת מעטרים לאביו בעולם הבא, והסמך זאת על סמיכות הפסוקים²⁴: "זכור את יום השבת לקדשו" לפסוק "כבד את אבך ואת אמך". עיי"ש שהאריך בזה. עכ"פ, אין הדבר פשוט שאסור לעסוק בעיון או בלימוד של דברים חדשים. ועל כן כתבו הפוסקים האחרונים שאין לאסור ללמוד אף דברים חדשים ובעיון בשבת מטעם שאין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ. והסתמכו על הסוגיה בע"ז.

גם בעניין אבלות בשבת שנוהגים בה דיני אבלות שבצנעה, פסק מרן המחבר²⁵ שתלמוד תורה לאבל בשבת אסור דהוי דבר שבצנעה, אבל לקרוא שניים מקרא ואחד תרגום מותר²⁶, כיוון שחייב אדם להשלים פרשיותיו עם הציבור הוי כמצות קריאת שמע ומותר. ומאחר שהאבל יכול לקרוא דברים הרעים כמו איוב, איכה ודברים הרעים שבספר ירמיה, אין באבל בשבת משום ביטול תורה אם לא ילמד דברים שלבו חפץ כיוון שיכול ללמוד כאמור בדברים הרעים. מה שאין כן ברגל שאע"פ שגם בו נוהגים אבלות בדברים שבצנעה, אבל כיוון שהרגל אינו עולה למנין שבעה, כיוון שנצונו ברגל על השמחה, מה שאין כן בשבת שלא נצונו על השמחה²⁷. עכ"פ ברגל אף שנוהג בו אבלות בעניינים

21. מאירי שבת דף קח, ע"ב.
22. דברי הירושלמי הובאו בבית יוסף על הטור ושם ציין את מקורו ממס' שבת פרק ט"ו ה"ג.
23. בספר "מחזיק ברכה" סימן ר"צ סעיף קטן ד'.
24. שמות כ', ז.
25. ביורה דעה סימן ת' הלכות אבלות בשבת סעיף א'.
26. מרן המחבר כתב "לחזור הפרשה", אבל הש"ך שם בס"ק ד' כתב בשם המהרש"ל דה"ה לחזור שניים מקרא ואחד תרגום. משמע שהבין בדברי המחבר שלחזור הפרשה אין הכוונה לשניים מקרא ואחד תרגום. ועיין בשו"ת "רב פעלים" חלק א' חלק יו"ד סימן נ"ב שכתב על דברי המחבר "לחזור הפרשה", "לא איירי בשנים מקרא ואחד תרגום, אלא במי שלא הלך לבית הכנסת ולא שמע הפרשה מהשליח ציבור שחייב לקרות הפרשה בינו לבין עצמו בחומש, כדי שישלים פרשיותיו עם הציבור".
27. כך כתבו במפורש התוס' במס' מועד קטן דף כג, ע"ב בד"ה מאן דאמר וז"ל: "רגל אינו עולה

שבצנעה, ותלמוד תורה הוי דבר שבצנעה, פסק החכם צבי בתשובה להתיר לאבל ללמוד תורה ברגל, וז"ל הח"צ²⁸:

"אשתו של חכם אחד, שהיה רגיל לגרוס משניות בע"פ, מתה ביום שני של יו"ט ראשון של פסח, והוריתו לו שהרשות בידו לחזור על גירסאות משניות השגורות לו בע"פ בכל המועד כולו. ואף דאנן קיי"ל דברים שבצנעה נוהג, חדא, דאין לך דבר האבד גדול מזה, שאם לא יחזור עליהם ודאי ישכח... ועוד דע"כ לא אסרינן ליה לאבל בד"ת אלא בשאר ימות השנה דאם אינו עוסק בדברים המשמחים יעסוק בדברים הרעים שבירמיה ובאיוב וקינות דה"ל אבלות וכיוצא. אבל ברגל דודאי אינו נכון להתעסק בדברים האמורים אינו נכון לישוב ובטל מדברי תורה מכל וכל... וכיון שכן נראה דאפילו באין לו פסידא האמור במשניות השגורות לו בע"פ, אלא שאם לו ילמוד ישב בטל נמי שרי".

אמנם אין איסור ללמוד דברים הרעים ברגל, אף שאין להרבות בהם כדי לא לפגום בשמחה שחייבים בה ברגל, אע"פ כן התיר לו הח"צ לעסוק בלימוד תורה במקום שלבו חפץ, כדי שלא יתבטל מלימוד תורה. והרי היסוד של אין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ הוא מצד שלא ישב בטל ונמצא מבטל מצות ת"ת.

- ד -

גם בעניין מקום הלימוד הכלול באימרת חז"ל: "אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ", אנו מוצאים שעניין זה דוחה אפילו מצוה חשובה בתורה כמו מצות כיבוד אב ואם. תשובה מפורשת בעניין זה מצאנו בשו"ת "תרומת הדשן"²⁹ וז"ל:

"תלמיד רוצה לצאת ממדינתו ללמוד תורה לפני רב אחד שהוא בוטח שיראה סימן ברכה לפניו ויזכה בתלמוד ללמוד הימנו, ואביו מוחה בו בתוקף ואומר לו, בני, אם תלך לאותה מדינה שהרב שם, תצערני עד מאד כי אדאג עליך תמיד חייו פן תהא נתפש או יעלילו עליך כמו שרגילים באותה מדינה, מה יעשה התלמיד ישמע לאביו או ילך כחפצו ללמוד תורה".

"תרומת הדשן" פסק שם שאין לבן לשמוע בקול אביו, והוכיח זאת מסוגיית הגמ' במס' עירובין³⁰ שם כתוב, שמותר לכהן להטמא טומאה דרבנן כגון יציאה לחוץ לארץ או טומאת בית הפרס כדי לשאת אשה או ללמוד תורה,

הואיל ואין אבלות כלל משום דכתיב בהן שמחה, שבת מיהא לא כתיב שמחה אפילו אינה נוהגת עולה".

28. שו"ת "חכם צבי" סימן קי.

29. חלק אי סימן מ.

30. דף מז, ע"א.

והובאה שם מחלוקת ר' יהודה ור' יוסי. ר' יהודה אומר אימתי בזמן שאינו מוצא ללמוד בארצו אבל אם מוצא ללמוד בארצו - לא יטמא. ור' יוסי אומר שאף בזמן שמוצא ללמוד בארצו נמי יטמא, ונימק זאת ר' יוסי לפי שלא מן הכל זוכה אדם ללמוד תורה. ואמר ר' יוחנן הלכה כר' יוסי.

ושאלה שם הגמ' מדוע צריך ר' יוחנן לומר שהלכה כר' יוסי "והא אמרת ר' יהודה ור' יוסי הלכה כר' יוסי". וענתה שם הגמ': "אמר אביי, איצטריך סלקא דעתך אמינא הני מילי במתניתין אבל בברייתא אימא לא [רשיי = חבל צברייתא], דילמא איחליף דר' יכודכ לדר' יוסי, ודר' יוסי לדר' יכודכ אימא לא לסמוך עלה, להכי נריך למימר הלכה כר' יוסי".

א"כ ר' יוחנן פסק שמותר לצאת מא"י לחו"ל כדי ללמוד תורה. ואילו ר' יוחנן עצמו כשנשאל ע"י רב אסי אם מותר לו לצאת מא"י לחו"ל בשביל כיבוד אב ואם לא פסק לו שמותר. וז"ל הגמ' במס' קידושין³¹:

"רב אסי הוה ליה ההיא אמא זקינה, אמרה ליה... שבקה ואול לארעא דישראל, שמע דקא אולה אבתריה, אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ, א"ל אסור. לקראת אמא מהו, אמר ליה איני יודע". רואים מכאן, שמצות תלמוד תורה עדיפא ממצות כיבוד אב ואם.

ואכן סוגיה מפורשת היא במס' מגילה³²: "אמר רבה אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם. שכל אותן שנים שהיה יעקב בבית עבר לא נענש, דאמר מר... אלא שמע מינה ארבע עשרה שנים דהוה בבית עבר לא חשיב להו, דתניא, היה יעקב בבית עבר מוטמן ארבע עשרה שנה... ומנלן דלא מינעש דתניא...".

העולה מדברי הגמ' שיעקב אבינו נענש על אותן כ"ב שנה ששהה בבית לבן ונמנע ממצות כיבוד אב ואם, בכך שפירש ממנו יוסף כ"ב שנה, ואילו על אותן י"ד שנה בהם ישב ולמד תורה בבית מדרשם של שם ועבר לא נענש עליהם. א"כ רואים מכאן שגדולה מצות תלמוד תורה ממצות כיבוד אב ואם. וכתב בשו"ת "בית יהודה"³³ והרי יעקב אבינו יכל ללמוד תורה מיצחק אביו, ואע"פ כן לא נענש על אותן י"ד שנה בהם למד תורה בבית מדרשם של שם ועבר, מפני שאין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ, הרי שיש חשיבות גם למסגרת הלימודית.

וכן פסק המחבר³⁴: "תלמיד שרוצה ללכת למקום אחר שהוא בוטח שיראה סימן ברכה בתלמודו לפני הרב ששם, ואביו מוחה בו לפי שדואג שבאותה העיר העובדי כוכבים מעלילים, אינו צריך לשמוע לאביו בזה". וכתב על כך ה"פתחי

31. דף לא, ע"ב.

32. דף טז, ע"ב.

33. חלק יורה דעה סימן נ"ד.

34. יורה דעה סימן ר"מ סעיף כ"ה.

תשובה³⁵, שאפילו אם ספק לו אם יראה סימן ברכה במקום שהוא שאביו מתנגד לו, אין צריך לשמוע בקולו אף על הספק.

- ה -

גם בעניין מקום תפילה ישנה התחשבות רבה בפוסקים בעניין: "במקום שלבו של המתפלל חפץ". כך פסק הרדב"ז בעניין מחלוקת שהייתה באחת הקהילות, לאחר שהרדב"ז האריך והרחיב את המקורות עליהם הוא מתבסס בתשובתו כתב וז"ל³⁶: "למדת מכל הני, שלא יתפלל אדם לא במקום שטורד מחשבתו ולא בזמן שמבטל את כוונתו. ומעתה היחיד או הרבים שיש להם איבה או שנאה או כעס או מריבה עם הציבור, אין תפילתם רצויה ואסור להם להתפלל שם שמחשבתו טרודה ולא יוכל לכוין בתפלתם, וכ"ש אם מכעיסין אותו על פניו תמיד וכ"ש אם הכעס הוא עם מנהיגי הקהל, ואי לאו דמסתפינא הוה אמינא דטב ליה להתפלל ביחיד מלהתפלל בחברת בני אדם שאין דעתו נוחה מהם.

עוד יש טעם אחר, דאין ראוי לאדם שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ כי היכי דאמרינן אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ. טעמו של דבר כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו, נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה ודעתו מתרחבת ולבו שמח ונוחה עליו אז רוח ה' כענין שאמרו בנבואה".

הרדב"ז מונה ארבעה דברים בהם זוכה האדם כאשר הוא מתפלל במקום שלבו חפץ ועם אנשים שדעתו נוחה מהם. א. כוונת הלב בתפילה, ב. הרחבת הדעת, ג. שמחת הלב, ד. השראת השכינה. ארבעה דברים אלה תלויים - בלשונו של הרדב"ז - "בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו".

פעמים רבות אנו שואלים את עצמנו מדוע תלמידים רבים אינם אוהבים להתפלל במוסד החינוכי בו הם לומדים. האם אינם חפצים כלל בתפילה או שאינם חפצים במקום שבו כופים עליהם להתפלל. אין ספק שגם בסוגיית התפילה כסוגיית לימוד תורה, זו סוגיה מורכבת מאוד שאינה תלויה בגורם אחד בלבד אלא מושפעת מגורמים רבים אשר חלקם בשליטה של מערכת החינוך וחלקם מחוץ לשליטה של המופקדים על החינוך. עם זאת מערכת החינוך חייבת להביא בחשבון את כל הגורמים האפשריים כדי להתמודד עם הבעיה ולתת מענה הולם. עכ"פ, הרדב"ז מציב בפנינו אתגר חינוכי לדאוג לכך שגם מקום התפילה יהיה מקום שלבו של המתפלל חפץ בו, וכפי שהוא כותב בהמשך תשובתו שם:

³⁵. בסעיף קטן כ"ב.

³⁶. שו"ת הרדב"ז חלק ג' סימן תע"ב.

"ומכאן התירו שילך אדם למקום אחר ללמוד תורה אע"פ שאביו אומר לו שלא ילך ועובר מצות אביו, שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה. וזה הטעם בעצמו בתפילה כי בהביט האדם אל אוהביו או לקרוביו או לרבו או למי שדעתו נוחה, תתעורר נפשו אל הכוונה השלימה ונתווסף עליו רוח ממרום. וזה דבר שהשכל מורה עליו, וההיפך היפך".

דומני ששתי המילים האחרונות בדברי הרדב"ז "וההיפך היפך" מביעות את הכל. אם מקום התפילה איננו מקום שלבו של המתפלל חפץ בו, לא די בכך שאין נפשו של המתפלל מתעוררת אל הכוונה השלימה, אין דעתו מתרחבת, אין לבו שמח ולא נחה עליו רוח ה', אלא הוא משיג את ההיפך הגמור. זו גם הסיבה שהתיר הרדב"ז לקיים מניינים שונים המתפללים בנוסחים שונים, אע"פ שברוב עם הדרת מלך, והיה מן הראוי שיתפללו כולם יחד ברוב עם, וכן לא חיישין בריבוי המניינים לאיסור של "לא תגודדו"³⁷ - לא תעשו אגודות אגודות³⁸, כי המטרה לא תושג כאשר אין לבם של המתפללים חפצים במנין בו מתפללים.

וכך כתב הרדב"ז שם בעניין זה:

"ואם תאמר, הא אמרינן דאינו דומה קילוס המלך והדרתו במתקלס באנשים מרובים, לקלוס שהוא מתקלס באנשים מועטים, והכי אמרינן לעניין מגילה והלל וברכות ולעניין תפילה. וקרא כתיב³⁹ 'ברוב עם הדרת מלך'. וכתוב⁴⁰ נמי 'הן א-ל כביר לא ימאס'. ובשלמא יחיד ההולך להתפלל בבית הכנסת אחרת הרי נתווסף על אותו הקהל ואיכא הכי ברוב עם. אבל ציבור המתחלק אע"פ שהם רשאים הואיל ואיכא עדה בכל אחד מהם מ"מ לא יפה עושין דברוב עם הדרת מלך וכדכתיבנא. הא לא קשיא, דכיוון שהם ליבות חלוקים אין קלוסן עולה יפה. ולפיכך נהגו בכל גלילות ישראל שכל בני עיר ולשון אחד עושין להם קהל בפני עצמו, ולא יתערבו עם אנשי עיר ולשון אחר, ולא היה אחד מהרבנים שמחה בידם. כי בחילוק המקומות והלשונות יתחלקו הלבבות ואין קלוסן עולה יפה".

- 1 -

גם בעניין: "אין אדם לומד אלא ממי שלבו חפץ", דהיינו אצל רב שהוא חפץ בו ולא אצל רב שאינו חפץ בו מצאנו שזה גובר אפילו על שבועה חמורה. תשובה מעניינת בנושא זה הובאה בשו"ת הרדב"ז⁴¹ וזו השאלה והתשובה: "שאלת ממני אודיעך דעתי ברב שהשביע את תלמידו שלא יצא מעמו ללמוד אצל רב אחר, אם שבועה זו חלה או לא". וזו תשובתו של הרדב"ז:

37. דברים י"ד, א.

38. יבמות יג, ע"ב.

39. משלי י"ד, כח.

40. איוב ל"ו, ה.

41. חלק ו' סימן ב' אלפים רט"ו.

"תשובה - לא חלה כלל לפי שהשביעו לבטל את המצוה. שהרי אמרו אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ, וכי אם ימצא רב אחר שילמדו יותר מזה ומצליח טפי, לא נמצא בטל מתלמוד תורה, מי גרם זה רבו שהשביעו. וכבר נשאלתי על זה כמה פעמים, והעליתי כי שבועה זו לא חלה. ואע"פ שהוא דבר פשוט, כתבתי ראיותיו לחכמי שאלוניקי ששאלוני על זה, ועתה אין לי פנאי להאריך. וכל רב וחכם שמשביע שבועה כזו, להנאת עצמו הוא, הנאת ממון או הנאת כבוד וגורם רעה לעצמו וגורם ביטול תורה ונותן מכשול לפני הנשבע. ואם מפני הנאת ממון מה אני בחנם אף אתם בחנם. ואם מפני הנאת כבוד אפילו שלא היתה שבועה לבטל את המצוה, כגון שבועת משה ליתרו ושבועת צדקיה לנבוכדנצר, איכא כמה רבונותא דאמרי אם התיירה מותר, ובנידון דידן אין צריך התרה לדעתי, ואת"ל מתירין לו, אפילו שלא מדעת המשביע, והבו דלא לוסיף עלה".

מדברי הרדב"ז אנו לומדים ששבועה שהרב השביע את תלמידו שלא ילך ללמוד אצל רב אחר נקראת שבועה לבטל את המצוה, מאחר שאין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ. וכיוון שתלמיד זה חפץ ברב אחר ולא ברב זה, הרי שיש כאן ביטול מצות ת"ת, ועל כן השבועה לא חלה ולדעתו אינה צריכה התרה כלל. רואים גם כאן את התוקף של "מקום שלבו חפץ". ואם מכריחים אדם ללמוד אצל רב שאין לבו חפץ בו, יש בזה משום ביטול תורה. גם במקרה הפוך כאשר הרב התחייב ללמד תלמידים במקום אחד, ורוצה לחזור בו מפני שהפצירו בו במקום אחר ללמד אצלם, או שבמקום האחר רוצים לתת לו שכר גבוה בהרבה מהשכר שקיבל במקום הראשון. הדין הוא שאינו יכול לעזוב את מקומו הראשון מטעם שאין אדם לומד תורה אלא ממנו שלבו חפץ, וכיוון שהקהילה הראשונה שהתחייב להם חפצים דווקא בו יכולים לעכב בעדו.

וכך נשאל בעניין זה ר' יוסף טראני בנו של המבי"ט בשו"ת מהרי"ט⁴² וז"ל: "שאלה - ראובן לקחוהו והתנו לו פרס חברים מקשיבים ללמד תורה מקרא ומשנה והלכות לזמן שתי שנים... ונחה דעתם עמו בלימודו... ויהי היום, בני חברה אחרת היו מבקשים להם מלמד, באו ופיתוהו ברצי כסף בכפליים ממה שהיו נותנים לו בני חברה זו. והוא לא היה מתרצה לחלל בריתו עם החברים מקשיבים לקולו וגם לסיבות אחרות. עד כי העמידו לגברא רבה ראש קהילתם שיפטר עם ראובן זה בכל ענין שיבוא אליהם. והחכם הנזכר עשה השתדלות רב עם ראובן... עד כי נתרצה ונשבע בתקיעת כף לקיים את הדבר. והנה כששב לביתו תיכף היה כאשם על הדבר הזה פן יתחלל שם שמם לומר שחלל בריתו

42. חלק בי יורה דעה סימן נ'.

עם אלו המבקשים תורה מפיו בבצע כסף ונתמרמר על הדבר... יורינו רבינו אם יש היתר לשבועה זאת".

ר' יוסף טראני האריך הרבה בתשובתו ולאחר שדן בדבריהם של רבינו יואל והראב"ה בנו שפסקו שמלמד אין דינו כפועל שיכול לחזור בו אפילו בחצי היום אלא זה נחשב כדבר האבד ולא יכול לחזור בו. כתב בהמשך תשובתו: "והואיל והוא כן לא חיילא עליה שבועה כלל, דהוה ליה כנשבע להרע לאחרים דלא חיילא עליה. כדתינא⁴³ שבועה שאכה את איש פלוני שאפצע את מוחו לאו כלום היא".

בתוך דבריו כתב המהרי"ט פסק ברור בעניין זה ואף הוכיח דבריו מסוגיות מפורשות בש"ס. ואלו דבריו:

"...אבל הרב שהשכיר עצמו ללמוד תלמידים גדולים וגם הם עצמם מעכבין לומר אין חפצנו ללמוד אלא עמך, ואע"ג דאיכא דדייק טפי מיניה ואפילו כיהושע בן נון, לא צייתין ליה, והדין עמהם. דהא קיימא לן אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ דכתיב 'כי אם בתורת ה' חפצו' כדאמרינן בגמ'. ועוד איכא בגמ' דבני מערבא בעירובין פרק מי שהוציאוהו⁴⁴ מעשה ביוסי הכהן שהיה מטמא אחר רבו לצידן. הדא אמרינן לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה, שהרי בארץ ישראל כמה חכמים היו ללמוד מהם. וכן משמע מההיא דפרק אלו הן הגולין⁴⁵ תלמיד שגלה מגלן רבו עמו שנאמר⁴⁶ 'וחי, עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא, ומדלא קאמר מושיבין שם רב ומעמידין שם ישיבה, כדאמרינן⁴⁵ דאין מושיבין אותם אלא במקום שווקים ובמקום אוכלוסין מדכתיב וחי. והכא אמר מגלן רבו עמו היינו טעמא שאע"פ שיש שם רב לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה".

- 2 -

כבר ציינו שלא בכל אדם אומרים שאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, שהרי בילד קטן ביותר שאינו בר דעת, ושעדיין לא יודע להבחין בין מלמד זה למלמד אחר ודאי שלא שייך לומר כן, וכמו שכתב בשו"ת "מכתם לדוד"⁴⁷ לאחר שהאריך הרבה בשתי תשובותיו בעניין זה⁴⁸, וז"ל:

43. מסי שבועות דף כז, ע"א.

44. זה נמצא בתלמוד הבבלי מסי עירובין דף מז, ע"ב.

45. מסי מכות דף י, ע"א.

46. דברים ד', מב: "לנוס שמה רוצח אשר ירצח את רעהו בבלי דעת והוא לא שונא לו מתמול שלשום ונס אל אחת מן הערים האל וחי".

47. חלק חושן משפט סימן י"ח, שו"ת "מכתם לדוד" חיברו ר' דוד פרדו, בעל מחבר פירוש למשניות בשם "שושנים לדוד", וכן חיבר פירוש לתוספתא בשם "חסדי דוד". ופירוש לספרי בשם "ספרי דבי רבי" ועוד ספרים רבים.

48. שם סימן י"ז וי"ח.

"אמנם לפי הענין בנידון דידן משנה שאינה צריכה היא ואין צריך לשמעון המלמד למשכן עצמו כדי לזכות בטענת קים לי כלל, כיון דהכא ביתוס קטן קיימין כמתבאר בשאלה. אי"כ מילתא דפשיטא דבקטן לא שייך לומר אין אדם למד תורה אלא ממקום שלבו חפץ. כי מה חפצו הא קטן לאו בר דעת הוא ולא אזלינן בתר דעתו כלל בשום מקום. וכדאמרינן נמי בריש כתובות⁴⁹ בדברי התוס' פיתוי קטנה אונס הוא, ואפי' הגיע לעונת הפעוטות דקיי"ל מקחו מקח וממכרו ממכר במטלטלין, לאו משום דחשיבא דעתיה אלא תקנת חכמים היא משום כדי חייו, אבל לעולם אין דעתו דעת, וזה פשוט".

לאחר שדן שם גם בשאלה האם הא דאמרינן אין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ היינו דווקא ממסכת אחת למסכת אחרת או גם ממלמד אחד למלמד אחר, כתב ואף הוכיח דבריו מלשון הרמב"ם. ואלו המשך דבריו שם:
 "...דודאי דוקא באדם גדול ובר דעת שייך האי טעמא דאית לן למיחש דכיון שאין לבו חפץ ללמוד עם זה, אי מכריחין ליה יבוא לידי ביטול תורה. ובהכי מיירי רבן הנהו רבוותא שכתבו להתיר לתלמיד שנשבע ללמוד עם ראובן ועתה חפץ ללמוד עם שמעון שיכול להתיר שבועתו כדי שלא יבוא לידי ביטול תורה דהא אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, אבל בקטן לא שייך לומר כן, ובודאי אנו סהדי שאין חפץ לקטן ללמוד עם שום אדם ואישתמוטי הוא דקא משתמיט דסתם תינוק הבורח מן הספר ...

וכן מבואר מדברי רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל בפרק ב' מהלכות תלמוד תורה שכתב ז"ל⁵⁰: "מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו" וכו'. ולא חילק בין נוחא ליה ללא נוחא ליה. ודבריו ז"ל הם מש"ס דפי' לא יחפור⁵¹. ודייק רבינו באומרו את הקטן ולא כתב מוליכין את התלמיד, ללמד על הכלל כולו יצא, דדוקא בקטן דלא בר דעת ובחירה הוא, בהא הוא דאמרינן מילתא פסיקתא מוליכין וכו', כלומר, ואפילו עומד וצווח שאינו חפץ ללמוד עם זה, לא משגיחין ביה שאין דעתו דעת. אבל אם גדול הוא דבר דעת לאו הכי, דזימנין אין מוליכין אפילו השני יפה ומהיר ומדקדק טפי מן הראשון, וכגון דאמר התלמיד אינו חפץ בו ואין אדם למד תורה אלא ממקום שלבו חפץ".

כ"כ, הוכיח מדברי הרמב"ם דאמרינן אין אדם למד ממקום שלבו חפץ גם ממלמד למלמד ולא רק ממסכת למסכת. וכך הוא סיים את דבריו: "ונמצא דמדקדוק דברי הרמב"ם ז"ל איכא סייעתא לסברת הרב שגם ממלמד שייכא ההיא דאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, ודלא כהרב דסבר דלא שייך אלא ממסכת למסכת באותו מלמד".

49. מסי' כתובות דף ט, ע"א תוס' בד"ה ואי בעית.

50. הלכה ו'.

- ח -

תוקף אימרת חז"ל זו באה לידי ביטוי גם במנהג הידוע בכל תפוצות ישראל להיות ערים בליל חג השבועות - חג מתן תורה ועוסקים בתיקון ליל שבועות. מאידך בני ישיבות ובני תורה נהגו ללמוד את המסכת בה הם עוסקים ולא קוראים תיקון ליל שבועות. ודנו הפוסקים האם חייבים כולם בלילה זה ללמוד תיקון ליל שבועות או שכל אחד יכול ללמוד מה שלבו חפץ, העיקר שיעסקו בתורה.

כדי להכריע בשאלה זו יש לבדוק את מקורו של מנהג זה ותוקף החיוב. מקור המנהג הוא בזוהר הקדוש⁵² וכך מובא שם: "ואוליפנא, דאורייתא דבעי לה למלעי בהאי ליליא, אורייתא דבעל פה... ועל דא, חסידי קדמאי לא הו ניימי בהאי ליליא, והו לעאן באורייתא...".

[תרגום = ולמדנו, שהתורה שצריך לו לעמוד בזה הלילה, תורה שבעל פה... ועל כן חסידים ראשונים לא היו ישנים בזה הלילה, והיו עמלים בתורה...]. במה עוסקים בפועל בלימוד בלילה זה, על כך מובא במקום אחר בזוהר הקדוש⁵² וז"ל: "ר' שמעון הוה יתיב ולעי באורייתא דהווא ליליא... למילעי באורייתא מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים ובדרשות דקראי וברוי דחכמתא, בגין דאלין אנון תקונין דילה ותכשיטהא" [תרגום = ר' שמעון היה יושב ועמל בתורה באותו הלילה... לעמוד בתורה מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים ובדרשות הפסוקים ובסודות החכמה, בגלל שאלו הם תיקונים שלה ותכשיטה].

פירוט הלימוד של ליל חג השבועות הובא בספר השלי"ה הקדוש⁵⁴ שם הוא גם מביא את תיאורו של ר' שלמה הלוי אלקבץ בעל מחבר של "לכה דודי" שכתב ותיאר בפרוטרוט את תוכן הדברים ששמעו מהמגיד שדיבר מגורנו של מרן ר' יוסף קארו בלילה הראשון והשני של חג השבועות. וכתב שם שסדר הקריאה שתיקן הוא זה: קוראים מתחילת בראשית ועד ויכולו. אח"כ בפרשת יתרו מהחודש השלישי עד סוף הסידרא. בפרשת משפטים מואל משה אמר עד סוף הסידרא. בפרשת ואתחנן מויקרא משה אל כל ישראל עד סוף פרשת שמע, ובפרשת וזאת הברכה מויעל משה עד לעיני כל ישראל. שתי הפטרות, מזמורי תהלים מגילות שיר השירים ורות.

אח"כ הוא כותב שלמדו משניות סדר זרעים וכן למדו תורת הסוד על דרך

51. מסי' בבא בתרא דף כא, ע"א.

52. פרשת אמור דף צח, ע"א.

53. דף ח, ע"א.

54. במסכת שבועות פרק נר מצוה בפיסקא "דעו לכם...".

האמת. והוא מתאר שההתגלות של המגיד ודיבורו מתוך גרונו של מרן ר' יוסף קארו היה בעת שלמדו משניות ולאחר שסיימו שתי מסכתות. עכ"פ מהתיאור של ר' שלמה אלקבץ משמע שיש עניין מיוחד בקריאת תיקון זה.

ה"מגן אברהם" ציין את דברי הזוהר הקדוש ואף הוסיף טעם למנהג זה להיות ערים כל הלילה ע"פ המובא במדרש שישראל ישנו כל הלילה שלפני מתן תורה, ולכן כדי לתקן פגם זה אנו ערים כל הלילה ועוסקים בתורה. וז"ל המג"א⁵⁵: "ואפשר לתת טעם על פי פשוט, לפי שישראל היו ישנים כל הלילה והוצרך הקב"ה להעיר אותם כדאיתא במדרש⁵⁶, לכן אנו צריכים לתקן זה". והובא בספר "שיח שרפי קודש"⁵⁷ מעשה נפלא שהיה עם הגאון מוילנא והמגיד מדובנא בליל חג השבועות. הגר"א מוילנא למד תיקון ליל שבועות, והמגיד מדובנא למד גמרא. שאלו הגר"א מדוע אין הוא לומד את התיקון כנהוג בקהילות ישראל. והשיב לו המגיד מדובנא ע"פ משל. לאחד שהציע לבנו לעסוק במסחר. הבן השיב שאינו בקי בצרכי המסחר. אמר לו אביו לך לשוק הסוחרים ולמד מהם את דרכי המסחר. בשוק הסוחרים ראה שכל סוחר שם בחלון הראווה דוגמה קטנה מכל אחת מן הסחורות שיש לו בחנות, כדי שהקונים יוכלו לבחור בסחורה הרצויה להם. אף הבן הזה הלך ושכר חנות בשוק והניח בחלון הראווה דוגמאות מסחורות שונות, אך חנותו פנימה ריקה מכל. כעס עליו אביו ואמר לו. הדוגמאות בחלון ראוהו הינם דוגמאות בלבד לסחורה שבתוך החנות, אך חנותך ריקה מכל ולמה לך דוגמאות בחוץ.

אמר המגיד מדובנא נמשל למשל זה. הגאון מוילנא הוא גאון עצום בקי בכל בתורה כולה מתחילת התנ"ך ועד סודות הקבלה הכמוסים ביותר. התיקון שהוא קורא בליל חג השבועות שיש בו מעט תורה, מעט נביאים וכתובים, מעט משנה וזוהר וכדומה, הינם דוגמאות בלבד לכל התורה כולה הנמצאת בקרבו של הגאון מוילנא, ולכן לו יאה לומר את התיקון מעט מכל דבר. אבל אנכי ריק מכל, מה יעזור לי אמירת התיקון שיש בו דוגמאות בלבד לסחורה שאין בי, הלא זה יהיה לעג וקלס לשים דוגמאות ללא סחורה, ולכן אני לומד מעט גמרא כפי השגתי. עכ"פ רואים מהקפדתו של הגר"א מוילנא על חשיבות אמירת התיקון כפי שנקבע וכפי שנהוג בקהילות ישראל.

55. על שולחן ערוך אורח חיים סימן תצ"ד "סדר תפלת חג השבועות".

56. הובא בילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקפ"ג: "אמר ר' פנחס בשם ר' יהושע עד שהמלך במסיבו ויהי קולות וברקים, למלך שגור ואמר ליום פלוני אני נכנס למדינה וישנו להם בני המדינה עד הבוקר, ובא המלך ומצאם ישנים, והעמיד להם בקיינוס לעוררם, ומוציאם לאפנטא של מלך והמלך מהלך עד פתח פלטיין". כך קבע להם הקב"ה לישראל כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם, וישנו להם עד הבוקר לפי שהלילה של עצרת קצור והשנה עריבה, העמיד עליהם קולות וברקים" וגו'.

57. חלק ג' סימן תמ"ז.

למרות זאת, נהגו בעולם הישיבות ללמוד בליל חג השבועות את המסכת הישיבתית כסדר לימוד רגיל מסדרי הישיבה, מהטעם שאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ. ומעולם לא ערערו על מנהג זה שהתקבל בישיבות. אף ראשי הישיבות והרבנים נתנו ידם ללימוד זה. ובחלק מן הישיבות אף נהגו ראשי הישיבה לתת שיעור על אחת הסוגיות מהמסכת הנלמדת בהסתמך על דברי חז"ל, שאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ.

- ט -

בהלכות תשעה באב כתב הרמ"א⁵⁸: "ונהגו להחמיר שלא ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך כי אם בדברים המותרים בתשעה באב. וכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות". על מנהג זה ערערו כמה מן הפוסקים והתירו ללמוד בכל עניין שאדם רוצה ולא דווקא בדברים המותרים בתשעה באב, מטעם שאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ. וכך כתב ה"משנה ברורה" על דין זה, לאחר שנימק את הדין מפני שהתורה משמחת את הלב ויש למעט בשמחה כתב⁵⁹:

"ומי"מ כל זה אינו מדינא, דהא מותר בערב תשעה באב מדינא כל החמשה עינינו. ועיקר הטעם משום שהוא יכול ללמוד דברים המותרים בט"ב. והנה מהרבה אחרונים משמע שתפסו המנהג הזה ולא ערערו עליו, דאפילו אם חל בשבת הסכימו כמה אחרונים להתנהג כמו שכתב הרמ"א וכמו שאכתוב לקמיה. אמנם יש איזה אחרונים שפקפקו מאד על המנהג הזה. ראשון לכל הרש"ל, שכתבו עליו שלמד בעצמו אחר חצות והתיר גם לאחרים בזה. גם הגר"א בביאורו כתב דחומרא יתירא הוא.

וכן המאמר מרדכי בספרו מאריך בזה וכתב שהוא מביא הרבה לידי ביטול תורה להלומדים שמתרשלים ללמוד דברים המותרים בט"ב דאין אדם לומד אלא מה שלבו חפץ, ועל כן דעתו להקל בזה וכתב דכן היה הוא נוהג, ע"ש. וכן החיי אדם כתב שהוא חומרא בעלמא. וע"כ נראה דמי שרוצה להקל בזה אין מוחין בידו".

מפסק המ"ב ומדבריהם של הפוסקים עליהם הוא מסתמך רואים שטעם זה דאין אדם לומד תורה אלא מה שלבו חפץ קובע גם במקרה זה, ולכן כתב המ"ב שמי שרוצה ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך מה שלבו חפץ ולא דווקא הדברים המותרים בתשעה באב, אין מוחין בידו ויש מקום להקל. המ"ב ציין

58. שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנ"ג סעיף ב'.

59. שם סעיף קטן ח.

את דבריו של ספר "מאמר מרדכי" ומפאת חשיבותם נציין אותם כפי שהמ"ב בעצמו הביא אותם בביאורו "ביאור הלכה"⁶⁰ וז"ל ה"מאמר מרדכי":

"הוראה זו תמוהה היא, וכבר ראיתי לקצת מן האחרונים דצווחו עלת. אמנם הרב מ"א קיים דברי הרמ"א ז"ל והאריך בזה, ולבסוף סיים ואיך שיהיה נלענ"ד דאין לחוש בזה, לפי שאין לנו טעם נכון לאסור הלימוד בשבת כלל. ומה שכתב הרב מ"א להחמיר מטעם דיכול ללמוד דברים המותרים בט"ב, אומר אני שאין זה מספיק, לפי שאין אדם לומד אלא מה שלבו חפץ. ועינינו הרואות דכמה ת"ח מתרשלים בלימוד המותר ביום ט"ב עצמו משום דצער הוא להם ללמוד במה שאינם רגילים. וגם אני בעוונותי הרבים כאחד מהם, ולכן איני חושש לסברא זו, ודעתי נוטה להתיר אפילו בחול עד סמוך לבין השמשות. ואי לאו דמיסתפינא מחברייא הווא אמינא דאפילו ביום תשעה באב עצמו היה לנו להקל, דבעוה"ר נתקלקלו הדורות וביום תשעה באב מטיילין בשווקים ומשיחין שיחת חולין, ואפילו היודעים ספר וקצת הלומדים מקילין בזה, ופשיטא דבאופן זה טפי הוי עדיף להו ללמוד.

וכיוצא בדבר מצינו בירושלמי אמר ר' אבא בר ממל אילו היה מי שיתמנה עמי הייתי מתיר מלאכה בחול המועד, כלום אסרו אלא כדי שיהא אוכלין ושותין ושמחין ועוסקין בתורה וכדון אינון אוכלין ושותין ופוחזין, ע"כ.

ואף אנו נאמר, כלום אסרו הלימוד אלא כדי שיהיו יושבין בענייני צער ואבילות ומתוך כך זוכרין ודואגין על חורבן הבית, והנה מטיילין ומשיחין שיחת חולין ומסיחין דעתן מן האבלות ומתוך כך באים לידי שחוק והיתול. אלא דמאחר שאיסור ברור הוא בש"ס ופוסקים פשיטא דאין לנו כוח להקל ושומר נפשו ירחיק עצמו משחוק והיתול וטיול, והשם יכפר בעד השוגגים. אמנם בערב תשעה באב יש להקל, כיון שלא הזכר בש"ס ופוסקים. וכן אני נוהג אף בחול וסמיכנא בהא על המהרש"ל ז"ל. ומי"מ מי שמרגיש בעצמו שיוכל לדחוק וללמוד דברים המותרים ולא ימעט מפני זה בלימודו, קדוש יאמר לו ואחר כוונת הלב הן הדברים", עכ"ל.

דבריו של ה"מאמר מרדכי" מציבים בפנינו הבטים חינוכיים חשובים שהם הבסיס להכרעה ההלכתית שלו. דבריו הברורים שהוא היה מתיר ללמוד תורה בתשעה באב עצמו אף שלא בדברים המותרים מטעם שאין אדם לומד תורה אלא במה שלבו חפץ, ואף לת"ח הלומדים בדברים המותרים בט"ב שבזה אין לבם חפץ ויש להם צער בלימוד זה, היה מתיר ללמוד בכל מקום, אלא כיוון שהאיסור ללמוד תורה בתשעה באב הובא בש"ס, אין הוא יכול להקל ולהתיר לימוד זה בט"ב עצמו. אבל בערב תשעה באב אחר חצות שהאיסור ללמוד תורה שלא בדברים המותרים אינו מדינא דגמרא הוא נוטה להקל ולהתיר

60. שם בד"ה "ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות".

ללמוד עד בין השמשות מטעם דאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, ואם לא ילמד במקום שלבו חפץ יתרושל בלימודו, ילמד ללא חשק, יהיה לו צער בלימוד של דברים שאינו רגיל בהם, ויש חשש סביר לביטול תורה לכן מטעם זה הוא מתיר.

- 9 -

לאחר שראינו את המעלה והחשיבות של לימוד תורה ממקום שלבו של אדם חפץ דווקא. יש לעיין האם דברי חז"ל אלה, שאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, הם רשות או חובה.

כדי לברר שאלה זו, יש לדון מה הוא הבסיס והיסוד של לימוד תורה ממקום שלבו של אדם חפץ, האם זה בגלל חשש לביטול תורה של הלומד, שאם אינו עוסק בתורה במקום שלבו חפץ וכופים עליו לעסוק בסוגיות או בנושאים שאין לבו חפץ בהם, הוא מתרשל בלימודו, לומד ללא חשק ובסופו של דבר יש כאן ביטול תורה וכפי שצינו לעיל⁶¹. כלומר, הבסיס והיסוד של עניין זה הוא על דרך השלילה שלא יוצר מצב של ביטול תורה. או שמא רעיון על דרך החיוב עומד בבסיס של עניין זה של לימוד תורה במקום שלבו חפץ. כלומר, יש אולי מצוה חיובית או קיומית.

בפוסקים יש הבחנה במצוה הכללית של תלמוד תורה בין מצות ידיעת התורה לבין מצות לימוד תורה. ואכן פסוקי התורה מצביעים על הבחנה זו. בקריאת שמע שאנו אומרים כמה פעמים ביום יש פסוקים שונים שמצביעים על מצוות שונות במצות תלמוד תורה. בפרשת "שמע ישראל"⁶² כתוב: "ושננתם לבניך" ובפרשה השנייה "והיה עם שמוע"⁶³ כתוב: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם". וכתב רש"י בביאורו לפסוק ושננתם לבניך: "לשון חדוד הוא, שיכיר מחודדים בפין שאם ישאלך אדם דבר לא תהא לריך לגמגם בו, אלא אמור לו מיד". וזה ע"פ דברי הברייתא במס' קידושין⁶⁴: "ת"ר ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפין, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד שנאמר⁶⁵ 'אמור לחכמה אחותי את' וגו' [רש"י = שתהא בקי זה כאחותך שאסור לך. אי נמי מסיפא דקרא 'ומודע לצינה תקרא' שתהא ידוע לך].

לפי זה המצוה הכלולה ב"ושננתם" היא ידיעת התורה "שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר אלא אמור לו מיד", כלומר, מה שאדם לומד, צריך לדעת אותו בידיעה ברורה. גם הרמב"ן בפירושו לתורה שם כתב דברים ברורים בביאור מצוה זו וז"ל: גם אלה מצוות מבוארות נרמזו כבר. כי מאחר שציווה

61. כפי שעולה מדבריו של ה"מאמר מרדכי".

62. דברים ו', ז.

63. דברים י"א, יט.

במצות "חוקת עולם לדורותיכם"⁶⁶, "ביני ובין בני ישראל אתה עולם"⁶⁷, "זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך"⁶⁸, הנה אנחנו מצווים שידעו בנינו המצוות, ואיך ידעו אותם אם לא נלמדם.

אך אפשר גם לומר שבמצות ידיעת התורה כלולה המצוה לדעת את כל התורה כולה. וכמו שפסק בשולחן ערוך הרב במפורש⁶⁹: "מן התורה האב חייב ללמד לבנו בעצמו או למצוא לו מלמד שילמדנו כל התורה כולה. ואם אינו מוצא בחנם אע"פ שהוא בעצמו אינו יכול ללמדו ואפילו אינו יודע ללמוד כלל בעצמו חייב הוא מן התורה לשכור לו מלמד שילמדנו היטב לידע כל התורה שבכתב ושבטל פה כולה. דהיינו, תנ"ך וכל הלכות פסוקות של כל התורה עם הטעמים כי הן הן פיי התרי"ג מצוות שבתורה ודקדוקיהם בכל פרטיהם, ואף שיש בהן חילוקי דעות הרי אלו ואלו דברי אלקים חיים, ואפילו המצוות שאין נוהגות עכשיו. וגם ללמוד כל דברי חכמים שהסמיכום על מדרש הפסוקים שהן ההגדות שנאמר⁷⁰ כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת ודרשו⁷¹ חכמים שלא תאמר למדתי הלכות די לי ת"ל⁷² "כל המצוה", למוד הלכות ואגדות ומדרש שהוא התלמוד⁷², שמפרש טעמי ההלכות שבמשניות וברייתות, ומקורם בדרשות הפסוקים שבתורה. וההלכות שאין להן דרשה בפסוקים הן קבלה הלכה למשה מסיני או מסברא והכל ניתן למשה בסיני. וכן דברי חכמים שהסמיכום על מדרש הפסוקים שהן ההגדות כמו שדרשו⁷³ חכמים על הפסוק⁷⁴ "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם"⁷⁵.

64. דף ל, ע"א.

65. משלי ז', ד.

66. ויקרא י"ז, ט; כ"ג, יד, לא, מא; כ"ד, ג במדבר ט"ו, טו. י"ח, כג.

67. שמות ל"א, יז.

68. בראשית י"ז, י.

69. הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה ד'.

70. דברים י"א, כב.

71. ספרי דברים פרשת עקב שם.

72. עיין בשיעור הרב שם שמביא בהערות שרשיי במסי ברכות יא, ע"ב וכן בקידושין מט, ע"א בד"ה מדרש. וכן תוס' בנדרים לה, ע"ב ד"ה לא ילמדנו מקרא, וכן ברא"ש שם לו, ע"ב ד"ה מדרש כתבו שמדרש היינו ספרא וספרי. אבל הבי"ח ביו"ד רכ"א בד"ה ואסור ללמדו כתבו ששם מדרש הוא שם כולל גם לתלמוד וכן כתב גם הי"פני יהושע" בקידושין ל, ע"א בד"ה גמרא.

73. ברכות יא, ע"ב.

74. שמות כ"ד, יב.

75. עיין שם בהמשך דבריו שכתב בשם חכמי האמת שכל נפש צריכה לבוא לתיקונה על ידי לימוד כל התורה כולה ולעסוק בפרד"ס, ואם לא למד ולא השיג כל מה שיכל ללמוד ולהשיג, נשמה זו תבוא בגלגול עד שישגי וידע כל מה שאפשר לנשמתו להשיג מידיעת התורה על כל חלקיה.

כמובן שהסבר זה במצות ידיעת התורה לדעת את כל התורה כולה, מציב בפנינו את השאלה הכיצד ניתן לדעת את כל התורה כולה והלא עליה נאמר "ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים". שאלה זו נשאלה ע"י שולחן ערוך הרב שם, ותשובתו היא, שיש להבחין בין הנגלה שבה לנסתר שבה. לנגלה יש קץ ותכלית וחובתו לדעת הכל, והנסתר שהם עומק הטעמים, הפלפול וחידושי הלכות עליהם נאמר 'ארוכה מארץ מידה'. וז"ל ש"ע הרב:

"ואל יאמר האדם איך אפשר ללמוד כל התורה שבע"פ כולה, הרי התורה אין לה קץ ותכלית כמו שכתוב⁷⁶ 'לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד'. ונאמר⁷⁷ 'ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים'. כי באמת ההלכות הנגלות לנו ולבנינו יש להן קץ ותכלית ומספר, וכן המדרשים שנתגלו לנו, רק שהתורה מצד עצמה אין קץ ותכלית אפילו לפשטי דרשותיה הצפונים בה. ורי עקיבא היה דורש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות ולא הגיע לתכלית דרשותיה עדיין. וכן אין קץ ותכלית לעומק טעמי ההלכות והפלפול בטעמיהן ובדרשותיהן במידות שהתורה נדרשת, ועי"ז יתחדשו ג"כ חידושי הלכות לאין קץ ותכלית למי שזוכה לזה, אחר שגמר תחלה כל התורה שבע"פ המסורה לנו ונגלות לעין כל, כמו שאמרו חכמים⁷⁸ ליגמר איניש והדר ליסבר שהוא עיון בעומק הטעמים". כל זה כלול כאמור במצות "ושננתם לבניך".

מאידך מצות תלמוד תורה הכלולה בפסוק: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם" היא לימוד תורה לשם לימוד ללא קשר לידיעת התורה. וכפי שבאה לידי ביטוי בפסוק זה "לדבר בם". כלומר, מטרת הלימוד היא, שתהיה מדבר והוזה בתורה. וכפי שביאר רש"י על פסוק זה "לדבר בם" - משעה שהבן יודע לדבר למדהו⁷⁹ "תורה צוה לנו משה", שיהא זה לימוד דיבורו. מכאן אמרו⁸⁰, "כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מסיח עמו בלשון הקודש ומלמדו תורה, ואם לא עשה כן הרי הוא כאילו קוברו שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם'". והרי מדובר בתינוק שרק מתחיל לדבר וודאי שלא שייך בו מצות ידיעת התורה, אלא מדובר כאן במצות לימוד תורה, שהגיייתו ודיבורו יהיה בתורה, ועל כן עלינו להרגיל את התינוק מאז שמתחיל לדבר שדיבורו יהיה בדברי תורה⁸¹.

76. תהלים קי"ט, צו.

77. איוב י"א, ט.

78. מסי' שבת דף סג, ע"א.

79. דברים ל"ג, ד.

80. ספרי דברים פ"קא מ"ו ד"ה ולמדתם (נט).

81. ועיין בפירוש הרמב"ן לתורה שם שביאר את הצורך בשתי מצוות אלה "ושננתם לבניך" "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם" בדרך אחרת.

- יא -

אמנם מסוגיית הגמ' במס' מנחות⁸² משמע שמצות לימוד תורה נלמדת מן הפסוק⁸³: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה", וכדברי הגמ' שם: "שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו ללמוד חכמה יוונית, קרא עליו המקרא הזה⁸⁴ לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמה יוונית".

עם זה ברור כיוון שפסוק זה הוא מדברי קבלה - בספר יהושע - ולא מדברי התורה, אינו המקור לעצם המצוה של לימוד תורה, שזה כאמור נלמד מהפסוק "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם", אלא הדגש בפסוק זה הוא שמצות תלמוד תורה תהיה תמידית יומם ולילה ועל כן לא ימוש ספר התורה הזה מפיו. וכך יש להסביר את הדו שיח בין בן דמה לבין ר' ישמעאל. שאל בן דמה את ר' ישמעאל אני שלמדתי את כל התורה כולה, ומסתמא הוא גם יודע אותה, איך קיימתי את מצות ידיעת התורה, האם מותר לי ללמוד חכמה יוונית. ענה לו ר' ישמעאל, אמנם מצות ידיעת התורה קיימת, אבל יש חובה תמידית לעסוק יומם ולילה בלימוד תורה, וחובה זו מוטלת עליך באופן תמידי. לכן אמר לו ר' ישמעאל בסגנון: "צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמה יוונית". להדגיש, שלא עצם החובה של מצות לימוד תורה עומדת בבסיס השאלה אם מותר ללמוד חכמה יוונית, אלא החובה ללמוד תורה באופן תמידי.

וכך משמע מפורש מסוגיית הגמ' שם, כאשר על דבריו של ר' יוסי בברייתא שאומר שאם מסלקים את לחם הפנים מעל השולחן בבוקר, ונותנים את החדש בערב, אין זה פוגם במצות התורה⁸⁴: "ונתת על השולחן לחם פנים לפני תמיד". שלכאורה משמע מן המילה "תמיד" שיהיה עשרים וארבע שעות ביממה על השולחן, אלא הכוונה של התורה שלא תעבור יממה על השולחן ללא לחם הפנים, ולא שיהיה כל היממה על השולחן, מדבריו אלה של ר' יוסי למד ר' אמי שאם אדם לומד פרק בתורה בבוקר ופרק בערב קיים בזה מצות "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו".

ואלו דברי הגמ': "תניא, ר' יוסי אומר אפילו סילק את הישנה שחרית וסידר את החדשה ערבית אין בכך כלום, אלא מה אני מקיים לפני תמיד, שלא ילין שלחן בלא לחם. אמר רב אמי מדבריו של ר' יוסי נלמוד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפיו".

82. דף צט, ע"ב.

83. יהושע א', ח.

84. שמות כ"ה, ל.

הרי הדגש בפסוק זה הוא על מצות לימוד תורה באופן תמידי ולא על עצם המצוה. וכפי שכתב רש"י:
 "מדבריו של ר' יוסי - דאמר משום דעמד הישן שחרית מעט בשלחן
 וכחדש ערצית מעט קרי ליה תמיד, שמע מינה אפי' לא שנה אדם חלל פרק
 אחד שחרית ופרק אחד ערצית קרינן ציב לא ימוש". כלומר, זה נחשב כאילו
 למד כל הזמן ללא הפסקה, וכפי שמתקיים הפסוק: "ונתת על השלחן לחם פנים
 לפני תמיד", אע"פ שיש הפסקה גדולה מאז סילוק לחם הפנים בבוקר ועד
 ששמים את החדש בערב, בכל זאת זה נקרא "תמיד", כך פרק אחד שחרית
 ופרק אחד ערבית נקרא "לא ימוש" שזה תמיד⁸⁵.

- יב -

לאור האמור נראה שאימרת חז"ל: "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו
 חפץ" מבוססת ומיוסדת על מצות עשה דאורייתא "ושננתם לבניך" ממנה למדנו
 מצות ידיעת התורה, וכדברי הגמ' בקידושין, שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך
 שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר אלא אמור לו מיד. וראיתי בשו"ת "דברי
 יציב" לאדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל שכתב בעניין זה, ועולה מדבריו שאכן חיובא
 דאורייתא יש בזה. וז"ל:

"...נראה דתלמוד תורה הוי בגדר מצוה עוברת, ולא מיבעיא במי שחובה עליו
 לקיים מצות ידיעת התורה וללמוד כל התורה שבע"פ, ואשר עליו נאמר⁸⁷ יכל
 השח שיחת חולין עובר בעשה⁸⁸ ולא⁸⁹, שאצלו בודאי הוי מצוה עוברת, אלא

85. ועיין בשו"ת "דברי יציב" לאדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל בחלק יורה דעה סימן ק"כ, שהבין
 בדברי הרב בעל התניא בש"ע הרב דמצות לימוד תורה נלמדת מהפסוק: "לא ימוש ספר
 התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה". וז"ל שם בסעיף קטן ב': "והרב בעל התניא
 בהלכות תלמוד תורה פרק ג' חילק בין מצות ידיעת התורה לבין מצות לימוד תורה,
 דושננתם קאי על ידיעת כל התורה כולה. ועיי"ש דידיעת התורה היינו שיוכל לברר הלכה
 לאמיתה. ושם... דמי שאינו יכול להגיע לדרגה זו ואינו בר הכי... בכהאי גוונא ליכא מצות
 ידיעת התורה רק לימוד התורה. ובזה מיישב שם... מה שאומר רשב"י בכרכות דף לה, ע"ב
 דלא ימוש היינו דברים ככתבן ומלאכתו נעשית ע"י אחרים. ובמנחות דף צט, ע"ב ס"ל
 דאפילו לא קרא אלא קריאת שמע קיים לא ימוש". מדבריו יוצא שמצות ידיעת התורה
 נלמדת מושננתם ומצות לימוד תורה נלמדת מלא ימוש, אע"פ שפסוק זה הינו מדברי קבלה,
 ליישב.

86. בחלק אבן העזר סימן מ"ד.

87. מסכת יומא יט, ע"ב.

88. "ודברת בס" (דברים ו', ז).

89. "יכל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר" (קהלת א', ח). דבריו מבוססים על דברי הגמ'
 ביומא שם כתוב: "אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר 'ודברת בס', בס ולא
 בדברים אחרים. רב אחא בר יעקב אמר עובר בלאו שנאמר כל הדברים יגעים לא יוכל איש
 לדבר".

דאף במי שאינו מסוגל לקיים מצות ידיעת התורה ולומד רק לקיים מצות יוהגית בו יומם ולילה הוי ג"כ מצוה עוברת, דלא דמי למצות קריאת שמע ולולב וכיוצא בזה, דאחרי שקיים המצוה פעם אחת שוב אין החיוב מוטל עליו, משא"כ בתלמוד תורה שבכל שעה שלומד מקיים עוד מצוה וכידוע מ"ש בזה הגר"א⁹⁰, ובתשובה אחרת⁹¹ כתב דענין זה שאין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ הוי חיובא וז"ל שם י"ש לומר דכיון שאומר אשנה פרק זה ומסכתא זו הרי שחפצו ורצונו ללמוד דוקא ענין זה, וא"כ איכא חיובא ללמוד דוקא זה. וכמ"ש במס' ע"ז י'אמר רבא לעולם ילמוד אדם תורה במקום שלבו חפץ. ושם מקודם בברייתא הלשון אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ. ונראה מלשון הברייתא דהוא חיובא, דזה יגרום לו שיצליח בלימודו ודברי התורה יהיו מחודדים ומשוננים בפיו כחיוב דושננתם...".

נמצא שלומד תורה ממקום שלבו חפץ אין זה בגדר מעלה או עצה טובה שהלומד ילמד בחשק ולא יתירשל בלימודו או לעורר מוטיבציה של הלומד, אלא חובה ממש על כל ר"מ ומורה לגמרא הבא ללמד את תלמידיו ולקיים בכך את מצות התורה "ושננתם לבניך", ובניך אלו התלמידים במובא בספרי⁹²: "לבניך אלו תלמידך, וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים שנאמר⁹³ יוצאו בני הנביאים אשר בבית אל אל אלישע. וכי בני נביאים היו והלא תלמידים היו, אלא מכן לתלמידים שקרויים בנים, וכן הוא אומר⁹⁴: יוגשו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע, וכי בני נביאים היו והלא תלמידים היו, אלא שהתלמידים קרויים בנים. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה. שלימד כל התורה לישראל וקראם בנים שנאמר⁹⁵ יבני אתם אל תשלו. וכשם שהתלמידים קרויים בנים כך הרב קרוי אב שנאמר⁹⁶ יואלישע ראה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד". כך עליו לקיים את החלק הראשון "ושננתם" שיהיו דברי תורה משוננים בפיהם של בניך אלו התלמידים. ובה יקיים את מצות ידיעת התורה שאותה למדנו מפסוק זה וכדלעיל.

ובהכרח שחובה זו הנלמדת מהפסוק "ושננתם לבניך" מוטלת אך ורק על הרב המלמד ולא על האב הביולוגי, וכפי שהמילה "לבניך" נדרשה בספרי "אלו התלמידים", מפני שחובת האב ללמד את בנו תורה נלמדת מפסוק אחר, וגם חובת הסב ללמד את נכדו תורה, שהרי בני בנים הרי הם כבנים, גם היא נלמדת

90. ב"שנות אליהו" על פאה פ"א מ"א בדי"ה ותלמוד תורה.

91. שו"ת "דברי יציב" חלק יורה דעה סימן ק"כ.

92. ספרי דברים פיסקא ל"ד.

93. מלכ"ב ב', ג.

94. מלכ"ב, ב', ה.

95. דברי הימים ב' כ"ט, יא.

96. מלכ"ב ב', יב.

מפסוק אחר. וכך הובאו שלוש חובות אלה במשנה תורה לרמב"ם וז"ל⁹⁷:
 "...קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר⁶³ ילמדתם אותם את בניכם לדבר ב'...
 כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר⁹⁸
 יהודעתם לבניך ולבני בניך. ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם
 מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינם בניו שנאמר⁶² ישננתם לבניך,
 מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידים".

הרי לנו שפסוק זה "ושננתם לבניך" עליו סמכנו את אימרת חז"ל "אין אדם
 לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ", עוסק ברב ותלמידו, וכפי שהוכחנו מדברי
 הרמב"ם.

היוצא מדברינו שאין הרב יוצא ידי חובת הוראה כשמלמד את תלמידו תורה
 אלא אי"כ שינן ויודע את הנלמד והם אצל התלמיד בבחינת "מה שלבו חפץ".
 אבל אם לא מתקיים בלימוד זה **ממקום שלבו חפץ וממי שלבו חפץ ובמה**
שלבו חפץ ובמקום שלבו חפץ, הרב לא יצא ידי חובתו, והוא כלמד ולא לימד,
 עליו אומר המדרש⁹⁹: "כל מי שהוא הומה ומהמה אחר דברי תורה ותלמיד אין לו
 מה הנאה לו. ר' ליעזר בר אבינא אמר בשם ר' אחא למד ולא לימד אין לך הבל
 גדול מזה". והמדרש הסמיך דרשתו זו על הפסוק¹⁰⁰: "אוהב כסף לא ישבע כסף
 ומי אוהב בהמון לא תבואה גם זה הבל", עיי"ש.

97. הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה א' וב'.

98. דברים ד', ט.

99. ויקרא רבה פרשה כ"ב.

100. קהלת ה', ט.